

อยู่อย่างไร จึงจะเป็นสุข

เจริญธรรม แก่ท่านสาธุชน ผู้ฟังทั้งหลาย

หัวข้อที่จะได้บรรยายในวันนี้คือ “อยู่อย่างไร จึงจะเป็นสุข” เรื่องนี้ดูเหมือนว่าพวกเรามาร์คไว้เลยว่าความสุขนั้นมีอยู่จริง เพียงแต่ว่าพวกเราต้องการทราบวิธีการที่จะได้รับความสุขนั้นมาเท่านั้น ส่วนจะสุขแค่ไหน อย่างไร เราไม่ได้ใส่ใจตรงนั้น

ก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจร่วมกันก่อน ทำความเห็นให้ตรงกันก่อน แล้วการเรียนรู้จึงจะง่ายขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำว่า “ความสุข” นั้นคืออะไร มีอยู่จริงหรือไม่ เข้าถึงได้ด้วยวิธีการใด สุขโลกียะ สุขโลกุตระ ตลอดถึงความสุขอมตะที่ไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลง อยู่ในวิสัยปุถุชนเช่นเราหรือ

ความหมายของความสุข

“ความสุข” ตามรากศัพท์เดิม จะหมายเอาสภาวะที่เอาชนะทุกข์ได้, ภาวะลบความทุกข์ออกจากจิตได้ มาจากศัพท์วิเคราะห์ อาทิเช่น สุขุ สุขุ ทุกข์ ขนดีดี สุขุ ภาวะที่ขุดความทุกข์ด้วยดี, สุขุ สุขุ ขาทดีดี สุขุ ภาวะที่เกี่ยวกินความทุกข์ด้วยดี, สุขยติ ยสสุปตติ ต่ สุขิต่ กโรดีดี สุขุ ภาวะที่ยังบุคคลที่มีสติเกิดขึ้นทำให้สุขสบาย, สุกริ ขั โอกาส าทตุเมตสสาดี สุขุ ภาวะที่มีความว่างเกิดขึ้นได้ง่ายๆ

“ความสุข” นิยามความหมายนั้นขึ้นอยู่กับโลกทัศน์, วุฒิภาวะหรือประสบการณ์, ธรรมทัศน์หรือภูมิธรรม, ความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชีวิต ซึ่งมีอยู่ ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ ยึดติดกับปล่อยวาง สำหรับเป็นฐานในการให้คำนิยามความหมาย

เด็กเล็ก ความสุขหมายถึงการได้ปัจจัยสนองตอบในสิ่งที่ตนปรารถนา การเพลิดเพลินอยู่ในความคิดความอยาก การได้รับความดูแลเอาใจใส่จากบุคคลสังคมารอบข้าง

วัยรุ่นหนุ่มสาว นักเรียนนักศึกษา ความสุขหมายถึง ความสนุก ความเพลิดเพลิน การได้ทำอะไรตามใจ การเพลิดเพลินอยู่ในโลกียารมณ์ การได้เล่นได้เที่ยว การ

ได้ประสบความสำเร็จในเป้าหมายอุดมการณ์ เช่น การศึกษา เพศตรงข้าม เพื่อน การได้รับการยอมรับจากบุคคลรอบข้าง

วัยทำงาน ความสุขหมายถึง การมีงานทำที่ดี การมีเพื่อนร่วมงานที่ดี การได้ลาภ ยศ สรรเสริญ การมีครอบครัวที่ดีมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน มีเงินทองจับจ่ายใช้สอยสะดวก การได้พักผ่อนหย่อนใจยามเมื่อไหร่ การงานไม่มีโทษ

วัยชรา ความสุขหมายถึง การมีสุขภาพดี การไม่มีโรค การมีทรัพย์สินใช้จ่ายบริโภค การไม่มีหนี้สิน สุขจากการได้บำเพ็ญตนเป็นประโยชน์ต่อสังคม การได้รับความนับถือเคารพการวาระจากผู้อื่น

สมณะเพศ ความสุขหมายถึง การสันทิเลสอาสวะระบวงจติด้อย่างไม่กำเริบ การพ้นทุกข์ถึงขั้นนิพพาน

นี่เป็นตัวอย่างของความหมาย การให้นิยามความสุขของมนุษย์ทั่วไป แต่ความจริงแล้วก็จะมียุทธศาสตร์สุขทุกข์ปรับเปลี่ยนหมุนเวียนคละเคล้ากันไป ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน เพราะเชื่อว่าชีวิตของทุกสิ่ง วิถีทางของชาวบ้านผู้ครองเรือน ผู้ยังไม่รู้แจ้งสังขาร ย่อมไม่พ้นการเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏฏ์ หรือกามภคิ แต่เราก็เรียกว่าสุขซึ่งอาจหมายถึงความประสบผลสำเร็จกับการเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่พัฒนาตนตามโลกธรรมจนที่สุดแล้ว เรียกอีกอย่างว่าสุขของภคิ ๔ ได้แก่

ประเภทของความสุข

๑. **อติสุข** สุขที่เกิดจากความมี ความสำเร็จ เช่น ได้ทรัพย์ มีเงินทอง มีบริวาร บริหารกิจการความเป็นอยู่ ชีวิตครอบครัวได้เป็นอย่างดี มีประสิทธิผล หากได้เช่นนี้ใจก็มีสุขแล้ว

๒. **โภคสุข** สุขเกิดจากการจับจ่ายใช้ทรัพย์ บริโภคอุปโภค ไม่ว่าจะในครอบครัวหรือในธุรกิจการค้าต่อยอดโภคทรัพย์เป็นไปได้อย่างสะดวก ไม่มีโทษไม่ฝืดเคือง แม้การจับจ่ายใช้สอยในกิจการสาธารณะ ทำบุญทำทานก็ไม่พร่อง นี้ก็สุขใจแล้ว

๓. **อนนสุข** สุขที่เกิดจากการไม่เป็นหนี้สินติดตัว ภูมิใจ สุขใจ

๔. **อนวัชชสุข** สุขเกิดจากการประพฤติตนไม่มีโทษ สามารถดำรงตนอยู่ในกรอบจริยธรรม ขนบธรรมเนียม ศีลธรรม กฎหมายของสังคมนั้นๆ ได้อย่างไม่ผิด

พร่อง เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไปได้ ใครจะครหาติเตียนไม่ได้ เช่นนี้ก็เป็นความสุขใจแล้ว

ความสุขทั้ง ๔ ลักษณะ หากจะกล่าวโดยย่อก็มี ๒ อาการ ได้แก่

๑. กายิกสุข สุขกาย เกิดจากการปรุ้งแต่งกายให้เกิดความสบาย และความสะดวก

การบริหารใช้กายแบบไม่มีโทษ

๒. เจตสิกสุข สุขใจ เกิดจากศีล สมาธิ ปัญญา

และความสุขเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็อาศัยปัจจัยเป็นตัวก่อเกิด เช่น

๑. สามิสสุข อาศัยสามิสเป็นปัจจัย เช่น รูป รส กลิ่น เสียง ฯลฯ ความคิด อารมณ์ ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข

๒. นiramisสุข สุขไม่อิงอาศัยสามิส เช่น นิพพาน จิตปล่อยวางปลอดโปร่ง สุขสงบได้เพราะการรู้แจ้งสัจธรรม

เนื่องจาก “นiramisสุข” โดยเนื้อแท้แล้วไม่ใช่สุข แต่คือความไม่มีทุกข์ไม่มีสุข จึงไม่ต้องอาศัยปัจจัยใดๆ แต่ก็ต้องกล่าวได้ว่าอาศัยสติ สมาธิ ปัญญาสู่ความรู้แจ้งในสัจจะทั้งสมมติและปรมาตต์ จนถึงวิมุตติหลุดพ้นจากความโลภ โกรธ หลงได้

ในพุทธศาสนาได้ให้ความหมายครอบคลุมกิริยาของจิตสุขทุกขั้นไว้กว้างๆ แต่แนะไว้เป็นระดับภาพการสัมผัสด้วยวิญญาณอายตนะกับด้วยปัญญาการรู้แจ้ง

๑. โลกียสุข สุขในอายตนะ ตา หู จมูก ฯลฯ สุขในโลกธรรม เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ, สุขในสมมุติบัญญัติทั้งหลาย เป็นสุขที่ไม่มีอยู่จริง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยการปรุ้งแต่ง และอนัตตตบงกัับบัญชาไม่ได้

๒. โลกุตระสุข สุขที่อยู่เหนือโลก เหนือสมมติ เหนือการปรุ้งแต่ง เป็นสุขเหนือสุข นั่นก็คือการไม่ทุกข์และไม่สุข อันเป็นสภาพธรรมที่เกิดจากการเห็นแจ้ง จิตเป็นอิสระ จิตเป็นอิสระจากพอใจและไม่พอใจ เข้าถึงภาวะที่อะไรปรุ้งแต่งจิตไม่ได้อีกแล้ว เป็นธรรมชาติที่ไม่มีเกิดมีดับ

ความสุขเกิดขึ้นได้อย่างไร

เมื่อพูดถึงความสุข คนทั่วไปมักจะจินตนาการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส ตรีภพตามอาการประสบการณ์ความรู้สึกจากอายตนะที่ตรงข้ามความไม่พอใจ อะไรตามที่เป็นความพอใจ เรามักจะพอใจให้หมดตัว เพราะคิดว่านั้นคือสุข จนกลายเป็นความหลงผิดหลงในอาการของธรรมชาติ หลงปรุงแต่งจิตตัวเอง หลงเข้าไปอยู่ในอารมณ์สุขทุกข์ที่อวิชชาในจิตสร้างขึ้น หลงเข้าไปอยู่ในอารมณ์ หลงว่าสุขมีเมื่อใดใจก็เป็นสุขเมื่อนั้น แต่ว่าจะเห็นผลว่ามันทุกข์ซัดๆ ก็ต่อเมื่อมันไม่คงอยู่ในสภาพเดิม หรือไม่เป็นไปตามใจปรารถนาและเมื่อความทะยานอยากได้สุขยิ่งขึ้นไป หรือเมื่อเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดอารมณ์นั้นดับตามกฎไตรลักษณ์ ความรู้สึกที่หลงเข้าใจว่าสุขที่มีก็จะกดดับบิบบิ้นให้เกิดทุกข์ อยากรแล้วอยากอีก วิ่งหาปัจจัยปรุงแต่งจิตหลอกตัวเองอยู่เช่นนี้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนกว่าจะรู้แจ้งในธรรมชาติของจิตถึงรากเหง้าของตัณหา

สรุปแล้ว ความสุขไม่ได้มี มีเพียงอาการเวทนาที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่แล้วดับไป และปัจจัยที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้นก็เพราะว่าไม่เกิดการประจักษ์แจ้งสัจจะ อวิชชาคือความไม่รู้แจ้งก็ให้เกิดโมหะคือความหลงในอาการของจิต แล้วเกิดติดอารมณ์.....กิเลส ตัณหาอุปาทานยึดติดผูกมัดจิตที่เรียกกันว่าสังโยชน์ หากสติไม่เจริญเติบโตเป็นสมาธิ, กลายเป็นญาณทัสนะ, พัฒนามาเป็นอภิปัญญาวิชาสามก็ไม่อาจสามารถดับกิเลสสังโยชน์ รู้แจ้งตัดรากถอนโคนบาปกรรมที่เข้าไปฝังรากลึกลงในกมลสันดานนี้ได้

อย่างไร

ดังนั้นความเป็นอยู่ก็ถูกอวิชาตณหากำกับบดการแสดงแทบทั้งนั้น ได้ค่าแสดงคือความหลงว่ามีสุขหลงสมมติว่าได้มีได้เป็น หลงสุขหลงทุกข์ หลงปรากฏการณ์ว่าเป็นจริงเป็นจัง หลงฝังทัสนะคติตนเองให้จมลึกลงไปเรื่อยๆยากที่จะถอนได้ หลงเกิดชอบชังเป็นภพเป็นชาติน้อยใหญ่สั้นยาวอยู่อย่างนั้น ไม่มีวันเวลาที่ได้เกิดปัญญามีดวงตาเห็นความจริงของอริยสัจได้เลย

สุขที่แท้แก่เวทนา

ความจริงความสุขเป็นเพียงอาการของขั้นห้า หรือขั้นห้าคืออาการของจิต ซึ่งปรกติจิตนี้คือธรรมชาติรับรู้อารมณ์ แต่สุขคืออาการที่หลงอาการกิริยาของขั้น หงเสวยอารมณ์ในขั้น หงพอใจชอบใจในธรรมชาติของเวทนา โดยจิตขาดปัญญารู้แจ้งไม่เห็นเป็นเพียงสักแต่ว่าเวทนาเกิดดับเท่านั้น เวทนามี ๕ อย่าง คือ

๑. สุขเวทนา การเสวยอารมณ์สุขทางกาย
๒. ทุกขเวทนา การเสวยอารมณ์ทุกข์ทางกาย
๓. โสมนัสเวทนา การเสวยอารมณ์สุขทางจิต
๔. โทมนัสเวทนา การเสวยอารมณ์ทุกข์ทางจิต
๕. อุเบกขาเวทนา การเสวยอารมณ์เฉยๆ

เหนือเวทนา

อนึ่งอุเบกขาเวทนาคือการเฉยต่อเวทนาทั้งหมดแบบปุถุชนเป็นเรื่องของสมาธิสมาบัติอย่างเช่น สัตยญาเวทียตนิโรธ การเข้าสมาธิดับสัตยญา และเวทนาแบบสมณะ นี่เป็นการเข้าถึงอุเบกขาด้วยสมณะวิธี เป็นการติดอยู่ในการเสวยอารมณ์ที่เป็นเฉยๆ ไม่ใช่วิปัสสนาปัญญาที่พัฒนาจากการเห็นเวทนาตามกฎไตรลักษณ์ เห็นธรรมชาติแท้ของเวทนาตามหลักอริยสัจแล้วจึงวางเวทนาได้ เมื่อใดที่หลงเข้าไปอยู่ในเวทนาปรากฏการณ์ของทุกข์จะเกิดการหมุนเป็นวัฏจักรหรือสังสารจักรทันที ขั้นคือกองอารมณ์ทั้งห้าได้แก่ รูป เวทนา สัตยญา สังขาร วิญญาณ จะหมุนเป็นวัฏจักรกลับไปกลับมาซ้ำแล้วซ้ำเล่า

จนกว่าจะพัฒนาสติรู้แจ้งทำลายเชื้ออวิชชาความหลงเสวยอารมณ์ความพอใจไม่พอใจในเวทนาออกหมดเสียได้ เมื่อนั้นขั้นห้าก็จะไม่หมุน เป็นธรรมชาติเกิดดับ และแม้ที่สุดหลุดพ้นจากการเกิดดับเหลือแค่ธรรมชาติจิตล้วน ไม่มีเกิดมีดับอีกต่อไป เรียกว่า “อมตธรรม” นี้เป็นอาการอยู่เหนือเวทนา เหนือสุข เหนือทุกข์ เหนืออุเบกขาเวทนา เรียกอีกอย่างเป็นการเข้าถึงอุเบกขา(ดับทุกข์)ตัวจริงด้วยวิปัสสนาวิธี

สุขทุกข์มีไว้เพื่อเห็น

หากได้มีการเรียนรู้สภาวะธรรมทันทีจิต อันเป็นต้นต่อแหล่งกำเนิดพลังงานปรุงแต่งสุขทุกข์กันจริงๆแล้ว จะเห็นได้เลยว่าสุขที่เราอยากได้ อยากเป็นนั่นมันไม่ได้มีอยู่จริง ยังมีสติเราเข้มแข็งจิตตั้งมั่นมากเท่าใด ธรรมชาติปัจจัยที่จะมาปรุงแต่งจิตให้สุขทุกข์ไม่รู้มันหายไปไหน จิตจะมีแต่ความว่างตื่นรู้อยู่กับปัจจุบันขณะ จิตผ่องใส ไม่สุข ไม่ทุกข์ สุขก็เห็น ทุกข์ก็เห็นแต่ไม่เป็น ยาวะทေး ญาณะมัดตายะ เพียงเพื่อให้เกิด ญาณรู้ ปะติสสะติมัดตายะ เพียงเพื่ออาศัยระลึกรู้ อะนิสสิโตจะ วิหะระติ ที่แท้จิตนี้ไม่มีกิเลสตัณหาจะมาอาศัยเกิดได้ นะจะกัญจิ โลเก อุปาทิยะติ เป็นผู้ที่ไม่มียึดมั่นอะไรๆ หรือสิ่งใดๆในโลก นี้แลเชื่อว่าเป็นผู้เห็นแจ้งในธรรมอยู่

มีแค่สภาวะธรรมรู้เห็นตื่นเบิกบาน ความทุกข์คือกิบลานเข้ามาไม่ถึงเป้าหมาย ตัวมันก็ดับสลายมลายไปก่อนที่มันจะปรุงแต่งจิตเป็นเมนูวิญญานาหารให้เราหลงรับประทาน.....เมื่อก่อนที่ยังไม่รู้ไม่เห็น แต่พอรู้แจ้งแล้วสุขทุกข์ไม่มีในจิต ทุกสิ่งคือความว่างเปล่า

เมื่อครั้งที่เรายังอยู่ในความมืด เราเกิดความสำคัญมั่นหมายในธาตุขันธ์ของตนเอง และสิ่งรอบข้างว่าเป็นโน่นเป็นนี่ แค่ว่าพอแสงสว่างปรากฏความจริงก็ประจักษ์แจ้งแก่สายตารู้ว่ามันเป็นความว่างเปล่า ปัญหาของความเข้าใจผิด(มีจลาทิกัญจิ)ต่อธรรมทั้งหลายนั้น เพียงเพราะใจเราไม่มีแสงสว่างแห่งปัญญาสอดส่องเข้ามาเท่านั้น **“นตฺถิ ปญฺญา สมาอาภา แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี”**

มรรควิธีเข้าถึงความสุข

นตฺถ สนฺตฺติ ปรี สุขํ สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี... ความสุขโดยสภาวะมิได้มีแต่เป็นภาษาที่สื่อความหมายซึ่งทางสู่ปัญญาเข้าใจได้ง่าย เพราะหากยังสุขอยู่ก็ยังพอใจในเวทนาอยู่ ยังไม่สงบจากสุขเวทนา ยังติดจมในขันธห้าอยู่ ยังมีอาจเข้าถึงความสงบสุขสันตได้อย่างแท้จริง

ความหมายของคำว่าสงบในที่นี้หมายถึง **“นิพพาน”** อันเป็นแดนเกษมจากโยคะสงบจากกิเลสสังโยชน์ ด้วยการหลุดพ้นมีสันติภาพเกิดขึ้นในจิตอย่างถาวร เกี่ยวกินความทุกข์ได้ไม่เหลือซากแล้ว ไม่มีกิเลสเกิดกำเริบตลบหลังใดๆได้อีก

เมื่อเราได้รับรู้มาแล้วโดยสัญญา ว่าสุขไม่มีจริง ที่หลงเข้าไปเช่นนั้นเพราะจิตนี้ ถูกอวิชชาข่มใจ เราก็จึงมาทำความสะอาดจิต **สะจิตตะปริโยทะปะนัง** ชำระจิตให้หลุด ปล่อย โดยการฝึกสติกำหนดรู้ ลด ละ เลิก การปรุงแต่ง และเฝ้าคู่วิถีโคจรของจิตหรือ ความคิดที่มันชอบเที่ยวไป ติดยึด ผูกพัน เกาะเกี่ยว ต้องเฝ้าดูอย่างละเอียด **“โยนิโย มนสิการ”** คุณจนกระทั่งเห็นบ่อเกิดของความคิด บ่อเกิดของความทุกข์ บ่อเกิดของ ความสุข **อินทริยสังวร** อาจต้องสำรวจในกรณีที่อินทริยอ่อนไหวง่าย ไหวตาม อายตนะที่เชื่อมต่อการรับรู้ปรุงแต่ง เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, โภชนะมัดตัณญา รู้จักควบคุมประมาณในการบริโภค, **ปันตัญจะ** สะยะนาสะนัง พักพาอาศัยอยู่ในที่อัน สงัดวิเวก ชุรการงานน้อย, **ชาคะรียานุโยค** เพียรระลึกรู้เฝ้าดูอาการที่เกิดขึ้นกับกายใจให้ ต่อเนื่องอยู่อย่างสม่ำเสมอ, **อะริจิตเต** จะ **อาโยโค** พัฒนาจิตไปสู่ภาวะอันยิ่งคือ **“นิพพาน”**

ภาวะที่จิตถูกชำระอย่างหมดจด ตามลำดับของสัมมาปฏิบัติ คือฝึกสติเห็นรูป นาม ปล่อยวางรูปนาม เกิดปีติปราโมทย์ เกิดสมาธิและอุเบกขา เกิดยถาภูตญาณ เห็นแจ้งธรรมชาติเกิดดับของรูปนามตามความเป็นจริง เกิดนิพพิทา วิจารณ์ เห็นอภัย คลายความกำหนัดในสิ่งที่เป็นทุกข์ที่ตนหลง นี่แหละคือทางแห่งพระนิพพาน อันเป็น ธรรมหมดจด กำลังญาณทัสสะที่ตีพอปอจะส่งต่อไปสู่วิมุตติหลุดพ้นเป็น **“นิพพาน”** ได้ เลยเที่ยว **“นิพพานํ ปรมํ สุข”** อริยผู้รู้แจ้งเห็นแจ้งจะธรรมของชีวิตว่า นิพพานความดับ ทุกข์สิ้นทุกข์นั้นแหละคือความสุขที่แท้จริง

ความไม่มีอะไรในเบญจขันธ์

ปัญญาความรู้แจ้ง เป็นสิ่งแรกของชีวิตมนุษย์ที่ควรเรียนรู้โดยแท้ เพราะชีวิตนี้ มีองค์ประกอบด้วยธาตุสี่ขันธ์ห้า ธาตุขันธ์ทำหน้าที่ของมันเรากลับสำคัญตนว่าเป็น เจ้าของธาตุขันธ์ ขันธ์สำคัญว่าธาตุสี่นี้เป็นตัวตนของตนเอง ความจริงแม้ขันธ์ก็ยังเป็น ธรรมชาติที่อนิจจังอนัตตาอยู่เสมอ เอาแน่เอาอนอะไรไม่ได้ เพราะเหตุว่าธาตุสี่ก็เป็น อิสระเกิดดับของเขเอง ขันธ์ห้านี้ก็มีเพียงวิชชากับอวิชชา รู้แจ้งกับหลงเท่านั้นเป็นตัว บงการ

เมื่อสติที่ได้รับการพัฒนาถึงญาณที่ชนะวิมุติแล้ว ก็เสด็จหา อุปาทาน กรรม จะถูกผลัดออกนอกพื้นที่จิต จิตก็กลับคืนสู่ขั้นว่างเปล่า ในรูปลักษณะ เป็นธรรมชาติ “รู้” เท่านั้น รู้อยู่ในความว่าง มีชีวิตความเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง มองทุกอย่างเป็นธรรมชาติ ที่ว่างจากความสำคัญมั่นหมายในความเป็นตัวตน และในที่สุดตัวเราเองก็เป็นธรรมชาติ ว่างอย่างหนึ่ง เสมอเหมือนกับธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง ธรรมชาติที่เกิดขึ้นในจิตอันนี้ ทำลายภพชาติทั้งหมด

และแล้วก็เข้าสู่ภาวะไม่มีเรา มีเขา ไม่มีกิเลสหรือธรรมะ ไม่มีผู้รู้ผู้ไม่รู้ เพราะทุกอย่างเป็นธรรมะ ธรรมชาติเสมอเหมือนกันหมด ใจไม่เห็นความต่างระหว่างตัวเรากับปรากฏการณ์ เข้าสู่ภาวะความแนบสนิทของธรรมโดยแท้ ไม่มีชาติ ไม่มีขั้น ไม่มีเกิด ไม่มีตาย ไม่มีคน ไม่มีพระ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข ไม่มีภูเขา ไม่มีแม่น้ำ มีแค่ธรรมชาติสิ่งเดียวเท่านั้น.

- แสดงธรรมที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมและภาษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ๒๕ สิงหาคม ๒๕๕๓